

Resande i Sverige och Norge:

Tvångssteriliserade på grund av ras

Mellan 1934 och 1976 steriliserades 63 000 svenskar för att ”dika ut sociala sumpmarker”. De resande var en av de grupper som drabbades hårdast. I sin värsta form var steriliseringarna ett försök att utrota de resande som folkgrupp, åtminstone från vissa myndighetspersoners sida.

Detta mörka kapitel i svensk nutidshistoria har ännu inte utretts. Under 1990-talet har flera böcker dock publicerats i frågan, men få lyfter fram de rasbiologiska skälen som var en del av steriliseringspolitiken – åtminstone i praktiken.

Statistiska beräkningar utefter den statliga steriliseringsutredningen 1997 visar att mellan 600 och 700 av de inskickade steriliseringshandlingarna kategoriserades gälla ”tattare”.

Av dessa lär mellan 450 och 500 medborgare ha steriliserats mot sin vilja med hänvisning till sitt etniska ursprung. Eftersom antalet ”tattare” efter myndigheternas rasregistrering 1944 ansågs vara 8 000 individer som bodde i 2 000 hushåll innebar det att minst vart fjärde resandehushåll hade någon nära anhörig som blev tvångs-

steriliserad. Vid mina besök hos resandefamiljer runt om i Skandinavien har påfallande många berättat att de har någon anhörig eller känner någon annan familj där en eller flera steriliserats.

Valentin, en medelålders resande, jämför det svenska samhällets sätt att behandla resandefolket med de tyska nazisternas försök att utrota judarna.

– Jag känner många bland mitt folk som steriliserats. Tattare var mer eller mindre lovligt byte. Det var ett sätt för myndigheten att sätta stopp för ”tattarplågan”. Vi skulle förhindras få barn därför att samhället ansåg oss vara ett mindervärdigt folk.

Övertalning och påtryckning

Även i Norge var det många som tvångssteriliserades på grund av ras-

Bilden ovan: Minnesstund vid Ris kyrka i Oslo den 7 maj 2011 för att hedra minnet av de patienter, främst resande, som dog av de medicinska experiment de utsatts för. Holger Gustavsen, TL och Bjørn Godin Nicholaysen, LOR. Foto: Bo Hazell

mässiga värderingar. Den norske forskaren Per Haave menar att 128 personer av resandesläkt blev steriliserade under myndigheternas överinseende mellan 1934 och 1977. Och dessutom genomfördes steriliseringar på 17 resandekvinnor som helt saknade lagligt stöd.

Enligt andra beräkningar kan det röra sig om upp till 300 resande – främst kvinnor – som tvångssteriliserades efter övertalning eller andra påtryckningsmetoder som löften om förmåner från föreståndare för anstalter, arbetskolonier, ungdomsvårdsskolor eller barnhem. Troligen finns ett stort mörkertal. Frans Lysgård, 55 år, känner flera som steriliserades:

– De känner sig aldrig mer som människor. Oftast fanns det inga verkligt giltiga skäl till att sterilisera dem. Man använde barnen som utpressning – om föräldrarna nekade att gå med på sterilisering togs barnen ifrån dem.

Fallet Göte Karlsson

Göte Karlsson hade en svår uppväxt. Efter flera år på fosterhem, barnhem och skolhem togs han in på Salberga mentalsjukhus eftersom han ansågs sinnesslö. Hans stora intresse var radioteknik, men när han bad om att få reparera radioapparater skrev läkarna att han hade storhetsvansinne och lät honom i stället vika plastpåsar. Göte vantrivdes och ville bort från institutionen. Plötslig en dag öppnades en möjlighet för honom att få komma ut i samhället, men för att han skulle bli frisläppt ställde sjukhusledningens ett ultimatum: sterilisering.

– Till slut blev frihetslängtan för stor, och jag skrev på papperet. Men på väg till operationssalen ångrade jag mig och sa nej. Jag ville inte att de skulle klippa av strängarna på mig. Men doktorn sa att det skulle gå så bra – och sedan skulle jag ju bli frisläppt!

– Du är av tattersläkt, sa doktorn. I läkarutlåtandet skrev han att jag hade dåliga släktförhållanden i arv från föräldrahemmet. Att jag inte borde få föröka mig.

– De officiella ansökningshandlingarna finns kvar. Inga svåra sjukdomar av det slag som annars var grund för sterilisering, som till exempel sinnessjukdom, sinnesslöhet, ärft-

lig blindhet eller andra ärftliga sjukdomar, finns noterade om släkten. Det enda läkaren skrev är på knappt tre rader: ”Föräldrar och syskon vagabonderande; båda föräldrarna av tattersläkt. Två av syskonen omhändertagna för samhällsvård.” Och Medicinalstyrelsen gav sitt godkännande till ingreppet. Göte blev alltså steriliserad. Men löftet att han skulle bli frigiven bröt myndigheterna direkt. Han fick stanna kvar bakom lås och bom i ytterligare elva år.

Befarades öka snabbt

Steriliseringslagarna genomdrevs efter påtryckningar från olika håll i samhället. Politiker, forskare, läkare, präster, kommunaltjänstemän, chefer på fängelser och ungdomsvårdsskolor och andra deltog i debatten. Från 1920-talets början fördes en häftig propaganda mot de ”undermåliga”, människor som påstods hota samhället genom att våldsamt öka de sociala kostnaderna.

De ”undermåliga” ansågs dessutom vara närmast onaturligt fruktsamma, varför deras andel av befolkningen befarades öka i snabb takt. För socialdemokraterna, som stod i begrepp att påbörja folkhemsbygget, var kritik mot sociala kostnadsökningar en känslig fråga som öppnade för kritik från höger, och många socialdemokrater anslöt sig därför till föreställningen att man genom att förbättra befolkningsunderlaget kunde förebygga kommande utgifter.

Den första svenska steriliseringslagen tillkom 1934, och då var det framför allt de ”psykiskt undermåliga” – ”sinnessjuka, sinnesslöa eller andra som ansågs lida av rubbad självverksamhet” som var måltavla. Lagen var banbrytande genom att den tillät att personer kunde steriliseras mot sin egen eller sina vårdnadshavares vilja, det vill säga tvångssteriliseras. Det är omöjligt att säga hur många som tvångssteriliserats i Sverige under årens lopp.

Den första steriliseringslagen medgav inte sterilisering av sociala skäl. Men under 1920- och 30-talen förekom ständig propaganda för att man skulle börja sterilisera människor utifrån allt fler grunder, bland annat till följd av ”olämpligt leverne”. Debatten fördes med ett språk som idag är chockerande i sin råhet. Göteborgs

Artikeltexten härintill utgör en förkortad bearbetning av ett kapitel i den kraftigt uppdaterade nya upplagan av Bo Hazells bok *Resandefolket – från tattare till traveller*, Ordfront förlag, november 2011.

Där finns också utförliga källhänvisningar till uppgifterna som förekommer i texten. Den nya upplagan har utökats från 430 till 680 sidor.

Det har tillkommit fler ord i ordlistan med romaniord i svenskan. Det finns fler texter med resandesånger. Läsaren kan även följa det arbete som resandefolkets organisationer gjort sedan första upplagan publicerades för tio år sedan.

I ett av de tre nya kapitlen beskrivs de rastställen och boplatser som resandefamiljerna återkom till varje år för att erbjuda varor och tjänster. Tattarviken, Skojarbacken, Krämärstan, Rackaregården, Nattmanstjärnet, Gårdfarihandlaren och 540 andra ort- och platsnamn runt om i Sverige visar var de resande haft sina lägerplatser eller var de utövade sina speciella sysslor. Dessa platsnamn utgör viktiga historiska avtryck på kartan och i vår gemensamma svenska historia.

Bo Hazell
Resandefolket – från tattare till traveller
Ordfront förlag, november 2011, 680 sidor.

Resandefolkets hantverk

Föreningen Resandefolkets Riksorganisation FRFRO låter Fjärde Världen använda dessa bilder som visar snusdosor och knivar tillverkade av resande. Den mest berömda knivmakaren var Johan Fredrik Hedenberg, född 1859 i Ryda socken i Skaraborgs län, död 1950 i Värmland. I samband med detta ville FRFRO:s ordförande göra följande kommentar:

*Vi resandefolket är en egen minoritetsgrupp, som av regeringen har blivit underställda den romska gruppen **sinti**, som kommer ifrån Indien. Detta diskuteras fortfarande idag och något som vi vet säkert är att vi invandrade på 1300-talet till Sverige och är den äldsta invandragruppen. Allt detta finns att läsa om på vår hemsida.*

Vi har också broschyrmaterial som kan rekvieras utan kostnad.
Ordföranden
Sonny Jenffjord,
FRFRO

www.resandefolketsriksorganisation.se

Handels- och Sjöfartstidning skrev till exempel i en ledare 1927:

Vi har i vårt samhälle en bottensamling. En drägg som inverkar ohälsosamt på hela folket. Här måste dräneras och rensas upp!

Sneglade på Tyskland

I en statlig utredning från 1929 föreslogs att tvångsterilisering skulle tillgripas mot "biologiskt mindervärdiga". Befolkningskommissionen, som tillsattes vid mitten av 1930-talet och skulle utreda orsakerna till de sjunkande födelsetalen och vad detta kunde leda till, skrev:

Det ligger i öppen dag, att kroniska förbrytare är undermåliga. Att sinnesslöa, psykiskt efterblivna och andra – som på grund av sjukdom eller av andra orsaker, är mer eller mindre oförmögna, att försörja sig själva, och i en eller annan form ligger samhället till last – inte kunna betraktas som samhällsnyttiga.

Som ett botemedel diskuterade Befolkningskommissionen sterilisering av "vissa arbetsskygga individer, till exempel prostituerade och vagabonder". Socialstyrelsen förespråkade 1939 sterilisering av alkoholmissbrukare, kriminella och lösdrivare. I den tredje kategorien hamnade enligt Socialstyrelsens önskemål "tattarna".

Tvingades förflytta sig

Under 1930-talet sneglade åtskilliga svenskar i ledande position med beundran på det nya Tyskland, där man hämningslöst genomdrev en befolkningspolitik som gynnade "den sunda nordiska människan". Mänskliga avelsinrättningar, institutioner för dödshjälp åt psykiskt sjuka och handikappade och massutrotningläger för judar och romer var denna politikens lika fasansfulla som logiska konsekvens.

Under 1941 års riksdagsdebatt framförde riksdagsmän förslag om tvångsterilisering av "tattare", det vill säga av rasmässiga skäl. Lagen om en utvidgning av steriliseringslagen togs, men lagtexten formulerades om. I stället för ordet "tattare" blev benämningen "social indikation".

Förutom den eugeniska indikation som gällt dittills – och som rörde sinnessjuka och utvecklingsstörda – infördes två nya indikationer – en

medicinsk och en social. Till den senare gruppen räknades medborgare som inte levde enligt dåtida samhällsnormen och folkhemsidealerna, främst resandefolket vars mobila livsstil irriterade myndigheterna. Denna livsstil var inte självvald, utan en livsstil som blivit livsnödvändig på grund av lagar och förordningar som drev resandefamiljerna vidare ut på vägarna vilket omöjliggjorde ett fastboende.

De resande tvingades ständigt förflytta sig från plats till plats för att kunna försörja sig och sin familj. Socialstyrelsen gick ett steg längre. I sin manual för socialarbetare från 1942 likställde man i princip "zigenare" och "tattare" som levde ett nomadiserande liv med "asociala individer" och därmed kunde de falla in under den nya steriliseringslagen som utgick från sociala skäl.

Det fanns dock kritiker i riksdagen. Den socialdemokratiska advokaten Georg Branting ansåg att det låg en "reaktionär tanke bakom den bestämmelsen att personer, som anses olämpliga att handhava vårdnaden om barn, skola kunna steriliseras". I stället för sterilisering borde de sociala förhållandena för föräldrar och barn förbättras, menade Branting. Vissa kritiker såg likheterna med Tyskland.

"Psykisk undermålighet"

Det fanns också gott om läkare och myndighetspersoner som lät rasbiologiska bedömningar styra vilka personer som skulle steriliseras. Av de läkarutlåtanden som låg till grund för dåvarande Medicinalstyrelsens bedömning kategoriserades 600–700 personer som "tattare". En vanlig kommentar var "Patienten är av tattarsläkt". Mellan 450 och 500 resande blev steriliserade. En patients familjebakgrund kunde beskrivas så här:

Fadern äventyrlig och slösaktig. Modern nervös och hysterisk och lär ej ha bästa anseende ifråga om ärlighet.

En läkare gick rakt på familjens etniska bakgrund:

Fadern är tattare, vagabonderar, drar kniv, är illa känd och anses vara imbecill.

I Medicinalstyrelsens manual för socialarbetare från 1942 jämfördes romer och resande med "asociala individer" bara för att de levde ett "ty-

pisikt nomadiskt liv". Medicinalstyrelsens expert i steriliseringsfrågan, Nils von Hofsten föreslog "att åtgärder vidtagas för sterilisering av tattare vilka på grund av psykisk undermålighet eller enbart asocialt levnadssätt äro olämpliga att handhava vårdnaden om barn." Om samhället ansåg individen vara samhällsoduglig kunde sterilisering föras på tal. Ungdomar som ansågs vara "vanartiga" skulle förhindras bli föräldrar. Men vad det innebar att vara vanartig var en högst subjektiv värdering. Det kunde räcka med att en tonårsflicka visade sig ute på stan för mycket, att en tonårspojke blev gripen för småstöld eller att en person hade dålig ekonomi.

Att göra affärer – som var vanligt bland resande – betraktades inte som ett arbete som man kunde försörja en familj på. I det läget kunde myndigheterna ta till steriliseringslagen.

63 000 steriliseringar utfördes i Sverige – fler än i något annat västland – varav 1755 av sociala skäl. 28 000 genomfördes med tvång eller i tvångsliknande situationer. 18 600 steriliserades "av uttalat rashygieniska skäl".

Medicinska experiment

I Norge genomfördes tvångssteriliseringar på norska resande från 1930-till 1950-talet, med stöd av den norska nazistregimens steriliseringslag från 1942. Steriliseringarna genomfördes med tvång eller med påtvingat samtycke. Av de 44 000 norska medborgare som steriliserades utfördes 3 000 med tvång.

Det framgår sällan av handlingarna att steriliseringarna mot resande genomfördes av rashygieniska skäl. Men i 125 fall framgår det av handlingarna att personerna steriliserades på grund av att de var omstreifere, en omskrivning av personer som ansågs vara av "tattarsläkt".

I Norge förekom även medicinska experiment mot bland andra resande där sterilisering och lobotomering bara var en del av behandlingen. På Gaustads sjukhus i Oslo genomfördes den första lobotomin 1941. Fram till 1947 gjordes 16 ingrepp. Men året därpå, 1948 ökade antalet radikalt till 248. Det var alltså inte under den tyska ockupationen och under den norska nazistiska marionettregeringens tid som de flesta lobotomering-

arna gjordes. Det var under den civila efterkrigsregeringen som lobotomeringarna kom igång på allvar och fortsatte ända fram till 1974.

Inte bara lobotomeringar genomfördes på Gaustad. Patienterna tvingades även delta i försök med olika mediciner. Dessutom genomfördes smärtgränsundersökningar. Patienterna tvingades delta i plågsamma experiment för att testa var varje enskild individs smärtröskel låg.

Vidare ville läkarna på Gaustad få reda på hur många lobotomiingrepp som över huvud taget var möjligt att genomföra på en människa. De använde patienterna som försöksdjur eftersom de operativa ingreppen i dessa fall inte endast utfördes för att råda bot på själva sjukdomen, utan också för att få frågan vetenskapligt belagd hur stora och många ingrepp som kunde utföras i den mänskliga hjärnan innan patienten tog skada.

Det kunde sluta med att patienten blev helt avhumaniserad utan möjlighet att uppleva egna känslor eller ta emot intryck från omvärlden. Flera av patienterna dog av de medicinska ingreppen. Familjen underrättades inte om den verkliga orsaken till dödsfallen. Patienterna begravdes i all hemlighet. Anhöriga fick över huvud taget inte reda på att deras släkting dött och kunde därmed heller inte närvara vid jordfästningen.

Det finns ingen exakt siffra på hur många som avled. Men man räknar med att det under perioden 1965-1989 begravdes ett femtiotal patienter från Gaustads sjukhus – många av dem var av resandesläkt och så kallade "tyskeunger" i en anonym massgrav på det närbelägna Ris kyrkogård i Oslo. Det har rests en minnessten på platsen. Sedan mitten av 1990-talet hålls årligen en minnesceremoni den 7 maj vid "Skammens stein".

Bo Hazell

journalist och författare

Läs

- Gunnar Broberg/Mattias Tydén: Oönskade i folkhemmet 1991
- Maija Runcis: Steriliseringar i folkhemmet 1998
- Maciej Zaremba: De rena och de andra 1999

Bo Hazell.

Romskt kulturår 2012

Regeringen har utnämnt 2012 till romskt kulturår. I Stockholms stads tänkebok den 29 september 1512 står om en folkgrupp med främmande utseende, annorlunda seder och obegripligt språk som slagit sig ner i Stockholm. Ättlingarna till dessa kallar sig idag de resande eller resandefolket. Andra romska grupper kom senare: svenska romer, varav en del har rötter i Rumänien, finska romer som kom efter 1954, nyinvandrade romer, bland andra de som flydde från kriget i forna Jugoslavien.

Det är hög tid att regeringen tillsätter en sanningskommission om de övergrepp som gjorts. Men att låta en enmansutredare på arbetsmarknadsdepartementet skriva en vitbok är oetiskt. I stället måste en oberoende sanningskommission med historiker, företrädare för människorättsorganisationer och representanter för romer och resande tillsättas.

Även frågan om ekonomisk gottgörelse bör utredas. Som i Norge där staten år 2007 skapade en fond på 75 miljoner. Avsättningen används för att stödja de resandes kultur: bok- och skivutgivning, konserter, teater, filminspelningar, utställningar, språkforskning, seminarier med mera.

Bo Hazell